

ललित्ता गंडभीर
4200 N. Ocean Dr.
1501-2
Riviera Beach
FL 33404
U.S.A

असहाय्य अबला

मी पुण्याच्या सदाशिव व शनिवार पेठेत लहानाची मोठी झाले. त्या काळी सदाशिव पेठेतल्या बंगल्यांचे व शनिवारातल्या वाड्यांचे दरवाजे बंद ठेवायची पध्दत नव्हती. सर्व बंगल्यांत व वाड्यांत आम्हा मुलांना मुक्त प्रवेश होता. जिथे आमच्या मित्रमैत्रिणी राहत असत तिथे आम्ही खेळायला जात असू.

असाच शनिवार पेठेतला एक वाडा मला व माझ्या मैत्रिणींना फार आवडत असे. त्याला मुख्य कारण म्हणजे त्या वाड्यातला झोपाळा.

त्या वाड्याच्या मधल्या अंगणात पांढरी फरशी घातलेली होती. त्या फरशीवर छानसा कडीपाटाचा रुंद लाकडी झोपाळा होता. त्या झोपाळ्याचे मला विलक्षण आकर्षण होते. त्या झोपाळ्याचे शिसवी काळसर लाकूड, दोन्ही बाजूच्या लोखंडी कड्या, चार बाजूला लावलेल्या चकाकत्या पितळी चकत्या, यांच्यावर परत परत हात फिरवण्याचे खेळ मी खेळायची. त्या वाड्यात आमच्या वयाची एक मुलगी होती. पण तिच्याशी माझी फारशी मैत्री नव्हती. फक्त झोपाळ्यासाठी मी व माझ्या दोन मैत्रिणी सतत त्या वाड्याला भेट देत असू. उंच झोके घेत मोठमोठ्यांदी (बेसूर आवाजात) गाणी म्हणायची आम्हाला हौस होती. झोपाळा उंच चढलेला असताना त्यावरून उड्या मारायचा पराक्रम आम्ही करत होतो. कड्यांना धरून झोपाळ्याच्या बाजूला लटकतही होतो. झोपाळा उंच चढलेला असताना धावत येऊन त्याच्यावर उडी मारून चढण्याची आम्ही शर्यत लावत होतो.

त्या वाड्यात मूठभर बिन्हाडे होती. बहुतेक वाडा एक आजी, त्यांचे मुलगे, सून, नातवंडे, मधून मधून माहेरी येणाऱ्या मुली व पाहुणे यांनी व्यापलेला होता. त्या आजींचे व्यक्तिमत्त्व एवढे जबरदस्त होते की बाहेरच्या माणसांच्या दृष्टीने तो वाडा आजींचा होता.

गोरापिट्ट रंग, गोल चेहरा, बसके नाक, मोठे घारे डोळे, गालांवर चढलेले गाल, स्थूल शरीरयष्टी, चापूनचोपून नेसलेली धुवट नऊवारी साडी, तेल थापून मध्ये भांग पाडून घातलेला काळ्यापांढऱ्या केसांचा अंबाडा असा त्यांचा अवतार होता. जाडपणामुळे त्या डुलत डुलत चालत असत. 'त्या बदकासारख्या चालतात' असं एकमेकींना सांगून आम्ही मैत्रिणी खुदुखुदु हसायचो. गळ्यात सोन्याची साखळी, हातांत दोन सोन्याच्या बांगड्या व कानात मोत्याच्या कुड्या एवढेच दागिने त्या घालत. त्यांचा आवाज खणखणीत होता. अजूनही तो कधीमधी स्वप्नात माझ्या कानात घुमतो.

'आजी टेचात, तोऱ्यात राहतात' असे सगळेजण म्हणत. आजी विधवा होत्या. साध्या राहत. मोजकेच दागिने घालत. तरी 'आजींच्या नावावर वाडा आहे, शिवाय दागिन्यांचे डबोले आहे म्हणून म्हातारी मिजाशीत असते' अशी कुजबूज चालत असे. 'म्हातारी एकेकाळी फार सुंदर होती. नवऱ्याला कसा दाबात ठेवला होता. आता मुला-सुनांना तेच करतेय' अशीही बोलणी चालत असत.

आजींच्या घरातली सून सतत कामात गढलेली असे. आम्ही झोपाळ्यावर खेळत असलो की घरात मागेपुढे फेऱ्या मारत तिच्यावर व आमच्यावर डाफरण्यात आजींचा दिवस जात असे. मुली माहेरी आलेल्या असल्या तर त्यांनाही आजी रागवत. या उद्योगाची त्यांना आवडच होती म्हणा ना. घरात सतत राबणाऱ्या सुनेला रागावण्याचे काही कारण नसावे, पण आमच्यावर ओरडणे तसे योग्यच होते. कारण आजी दिसल्या की आमच्या व्रात्यपणाला ऊत येत असे. मग आजींच्या तोंडाचा पट्टा सुरू होत असे.

"बबे, कारटे, किती उंचावरून उड्या मारतेयस? तंगडी मोडेल."

"गुंड्या, झोपाळ्याला माकडासारखा लटकू नकोस. डोकं फोडून घेशील."

"केव्हड्या भसाड्या आवाजात चवचाल गाणी म्हणताय! जरा भजनं म्हणा ना!"

"छबे, पाय पसरून बसू नये मुलींनी."

त्या काळी सरळ नावाने कुणा मुलांशी बोलण्याची पद्धत नव्हती.

मधून मधून आजी सुनेकडे दृष्टिक्षेप टाकून येत. पण आम्ही असलो की त्यांचे लक्ष प्रामुख्याने आमच्याकडे लागलेले असे. कधीमधी त्या सुनेला कामात मदत करत व आम्हालाही कामाला लावत. "या गं कारट्यांनो, जरा वाल सोलायला या."

आम्ही मदत केल्यासारखे करून काहीतरी निमित्त शोधून पळ काढत असू. "मेल्यांना झोपाळ्यावर खेळायला हवं. कामं नकोत." या शब्दांत आमची बोळवण होत असे.

वाड्यात कोण येते जाते यावर आजींची बारीक नजर असायची. पहाराच होता असे म्हणा ना! उघड्या दरवाजातून कुणी आले की आजी, "कोण रे तो?" म्हणत सामोऱ्या जात असत. त्या वाड्याच्या आजी अनभिषिक्त सम्राज्ञीच होत्या.

मुलां-सुनेकरवी आजी गौरीगणपती दणक्यात साजरे करून घेत. सत्यनारायणाची पूजा करत. दिवाळीत आजी सुरेख रांगोळ्या काढत. मी हौसेने त्यांना मदत करत असे. त्या उत्तम करंज्या, अनारसे, चकल्या करत असत. आम्हाला त्यांच्या अरळ अनारशांची अजूनही आठवण आहे. "आजींसारखे अनारसे आपल्या घरी कुणी का करत नाही.?" अशी तक्रार मी माझ्या घरी करत असे.

मी मोठी झाले आणि झोपाळ्यावर खेळायचे दिवस सरले. झोपाळ्याचे आकर्षण संपले. आजी भेटेनाशा झाल्या. मध्यंतरी त्यांचा मुलगा बायकोमुलांसह दुसऱ्या गावी राहायला गेला. धाकटा मुलगाही परगावी स्थायिक झाला. वाड्यात आजी एकट्याच उरल्या. त्या एकट्या राहत असल्या तरी पूर्वीसारख्या तोऱ्यात राहत असणार याविषयी माझ्या मनात संदेह नव्हता.

त्या कधीमधी रस्त्यावर भेटायच्या. "ये गं बबे माझ्या घरी" म्हणून आमंत्रण द्यायच्या. पण माझी शाळा, अभ्यास, शाळेतले खेळ, मैत्रिणी यात मी एवढी गुंतलेली असे की आर्जीकडे फिरकायला मला वेळ मिळत नसे.

नंतर आर्जीकडे त्यांचा एक नातलग कॉलेज शिक्षणासाठी त्यांच्या घरी येऊन राहिला आहे अशी बातमी त्यांच्या वाड्यातल्या बिऱ्हाडात राहणाऱ्या एका मुलीने मला सांगितली. बरे झाले. आर्जींना सोबत झाली. असा ओझरता विचार माझ्या मनात येऊन गेला.

एके दिवशी आजी वाटेत भेटल्या. मी घाईघाईत मैत्रिणीकडे चालले होते. त्यांना टाळण्याचा प्रयत्न करत होते. पण त्यांनी मला हाक मारून थांबवलेच. मी नाइलाजाने थांबले. त्यांनी विचारले, "बबे, कुठे चाललीस?"

"मैत्रिणीकडे.. मी निघते." म्हणत मी पुढे जाण्याचा प्रयत्न केला, पण त्यांनी मला हात धरून थांबवले. "बबे, तो मुलगा आमच्या वाड्यात राहतो ना, त्याने मला पैसे द्यायचे असे ठरले होते. तो माझ्या मुलाला भाड्याचे पैसे पाठवतो पण मला दमडीही देत नाही गं. माझी अगदी उपासमार होतेय. मला जरा दोन रुपये आणून देशील का?"

मला धक्का बसला. मी आर्जीकडे निरखून पाहिले तेलावाचून भुरभुरलेले, पूर्ण पिकलेले केस, ठिकठिकाणी शिवलेले लुगडे, चपलेचा तुटलेला अंगठा! पूर्वीच्या नीटनेटक्या आर्जीची ही दशा! मग माझ्या लक्षात आले आजी खांद्यातून वाकल्या होत्या. वजन कमी झाले होते.

माझ्या मनाला चटका बसला. एकेकाळच्या टेचात राहणाऱ्या आजी आणि या दीनवाण्या आजी या चित्रांची कशी सांगड घालायची हे मला समजेना. आर्जीकडे दागिन्यांचे डबोले होते, त्यांच्या नावावर वाडा होता, मग त्यांची अशी परिस्थिती का झाली?

"मी देते पैसे आणून" मी म्हटले. काय बोलावे हे मला सुचेना.

मी मुकाट्याने घरी गेले आणि बाबांकडे दोन रुपये मागितले. त्यांनी 'कशाला?' अशी चौकशी केली. मी आर्जीविषयी सांगितल्यावर त्यांनी मुकाट्याने पैसे काढून दिले.

मी आर्जीना पैसे नेऊन दिले तेव्हा एक झोपाळा सोडला तर वाड्याची रया बदलली होती हे माझ्या लक्षात आले. वाड्यात अनेक नवी बिन्हाडे राहायला आली होती. वाड्याची पडझड झाली होती. प्राजक्ताचे झाड कापले होते. त्या जागी फक्त बुंधा होता. आर्जीचे बस्तान दोन खोल्यात होते. "तुझ्या हातावर घालायला साखरही नाही गं" आर्जी म्हणाल्या.

संध्याकाळी मी बाबांना उलटसुलट प्रश्न विचारले. "आर्जीकडे दागिन्यांचे डबोले असताना त्यांची ही परिस्थिती का झाली?"

ते म्हणाले, "डबोले खरेच होते का? असले तरी मुलांना काढून घेता येते."

"मग वाडा त्यांच्या नावावर होता. त्याचे काय?"

बाबांनी सांगितले , "केवढीही मोठी इस्टेट नावावर असली तरी ती सांभाळण्याची कुवत माणसात असावी लागते. ती नसली की स्त्री-पुरुष-मुले परावलंबी होतात, पुष्कळ बायका स्वतंत्र आवक नसल्याने नवरा गेल्यावर उघड्यावर पडतात."

"त्याला उपाय काय?"

"प्रत्येक स्त्रीला स्वतःचे असे हक्काचे पैसे असले पाहिजेत. ते तिला मॅनेज करता आले पाहिजेत."

बाबांचे हे उत्तर माझ्या मनावर कोरले गेले.

आणि तो दिवस माझ्या जीवनाला कलाटणी देणारा ठरला.

मी डोळे उघडून माझ्या भोवतालच्या विधवा, परित्यक्ता अशा स्त्रियांची परिस्थिती बघू लागले. हाती पोळपाट-लाटणे घेऊन हिंडणाऱ्या बायका, दुसऱ्यांकडे स्वयंपाक करणाऱ्या बायका मला आजवर दिसत नव्हत्या. आता त्यांच्या अस्तित्वाची मी दखल घेऊ लागले. त्यांना मी "तुम्ही पोळ्या करण्याची कामे का करता?" "तुम्ही बांगड्या का विकता?" "पुरणपोळ्या, पापड,

लोगची करून का देता?" असे (मूर्खासारखे प्रश्न विचारू लागले. कुणी कुंकूविरहित कपाळाकडे बोट दाखवले, कुणी नवरा दुसऱ्या बाईबरोबर नांदतोय असे म्हटले, कुणी लग्न नाही, शिक्षण नाही असे सांगितले.

या अनुभवांमुळे मी जागी झाले. माझ्याकडे आर्जीनी दोन रुपये मागितले नसते तर मैत्रिणी, खेळ, पुस्तके यांच्या नादात भविष्यात आपल्याला स्वतःच्या पायावर उभे राहता आले पाहिजे हा विचारही कदाचित माझ्या मनात आला नसता. "लग्न झाल्यावर स्वयंपाक, मुले इत्यादी सांभाळत घरी राहायचे" हा स्त्रीचा जीवनक्रम तेव्हा इतर मुलींप्रमाणे माझ्याही मनावर बिंबलेला होता.

त्या दिवशी मी प्रथमच आपल्याला परावलंबित्व नको, स्वतःच्या पायांवर उभे राहायला पाहिजे, असा निर्णय घेतला आणि आयुष्याची दिशाच बदलली. बालपण संपले आणि मी काही अंशाने का होईना मोठी झाले.